

УДК 37.062

## АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА ДІАЛОГУ» У

### КУЛЬТОРОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

кандидат педагогічних наук, доцент, Литвинова О.В.

кандидат педагогічних наук, доцент, Крамаренко Т.В.

кандидат педагогічних наук, доцент, Резунова О.С.

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет,  
Україна, Дніпро

*У статті розглядається сутність поняття «культура діалогу» у педагогічних і психологічних дослідженнях. Зроблена спроба аналізу поняття «культура діалогу» з урахуванням потреб вищої школи в підготовці кваліфікованих фахівців з високим рівнем культури діалогічного спілкування.*

*Ключові слова: викладач, студент, діалог, рівні діалогу, культура, аспект, культурологічний аспект, культура діалогу, культура особистості, формування культури діалогу.*

*PhD in Pedagogical Sciences, Associate professor, O. Lytvynova, PhD in Pedagogical Sciences, associate professor, T. Kramarenko, PhD in Pedagogical Sciences, associate professor, O. Rezunova Analysis of the concept “dialogue culture” for personality formation in cultural aspects/ Dnipro State University of Agriculture and Economics, Ukraine, Dnipro*

*The article deals with the phenomenon “dialogue culture” in psychological and pedagogical researches. The attempt of phenomenon component structure analysis has been made.*

*Key words: teacher, student, dialogue, levels of the dialogue, culture, culture aspect, dialogue culture, the culture of personality, forming of dialogue culture.*

**Вступ.** Сьогодні висуває високі вимоги до підготовки фахівців. Вони повинні володіти не тільки професійними знаннями та навичками, а й культурою діалогу, яка необхідна їм у всіх сферах життя, зокрема в професійній.

Професійних навичок студентів навчають кілька років, а такому важливому вмінню, як вести діалог, приділяється дуже мало уваги, а подекуди на нього зовсім не зважають. Помилково думати, що це вміння притаманне людині від народження. Навичкам підготовки та проведення продуктивного, партнерського, творчого діалогу треба обов'язково навчати й навчатись.

Незважаючи на те, що діалог є найпоширенішим видом спілкування, він викликає в студентів багато труднощів, а саме: встановлення контакту, вибір правильної форми звертання, невиправдані паузи, використання аргументів для захисту власної точки зору, зловживання увагою співрозмовника, зайва або недостатня емоційність, відсутність вміння реалізувати мету діалогу та зробити правильні висновки. Саме тому підготовка кваліфікованих фахівців з високим рівнем культури діалогічного спілкування є досить актуальною.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми.** Дослідженням сутності поняття діалог, культура діалогу у процесі навчання і виховання особистості займалися такі науковці, як: Сухомлинський В.О., Орбан-Лембрик Л.Е., Бех І.Д., Добрович О.Б., Вітвицька С.С., Литовський В.Ф., Аліція Анна Котусевич, Нефьодова Н.І., Сердюк О.Г., Сердюк О.І., Реан О.О., Волкова Н.П., Батракова С., Палихата Є., Корніяка О.М., Антонов В.І., Мурашов О.О., Кан-Калік В.О.

**Мета статті** – окреслити основні аспекти поняття «діалог»; розглянути основні наукові підходи до визначення поняття діалог у культурологічному аспекті; розкрити сутність поняття «культура діалогу» у психолого-педагогічних дослідженнях.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** *Методологічну основу дослідження* становить вивчення поняття «культура діалогу» у лінгвістичному, психологічному, філософському, педагогічному, психолого-педагогічному і культурологічному аспектах, оскільки діалог як складне соціальне явище може бути пізнаний лише з позиції системного підходу. Так, *методологічний аналіз* сутності діалогу викриває його дійову природу, полемічний характер, багатобразність його форм, діалектику основних компонентів діалогу. Характеристика його *структури* являє собою діалогічні відносини, діалогічні позиції суб'єктів діалогічного спілкування, предмет діалогу, дія діалогу та ін.. *Філософський аспект* вивчення діалогу розкриває морфологію діалогу. З позиції *психологічного аспекту* діалог – це взаємовплив, взаємодія, взаємна психологічна подія. *Лінгвістичний аспект* діалогу характеризує його як мовленнєву, мовну творчість взаємодіючих людей. [11; С.28 - 29.] *Культурологічний аспект* вивчення діалогу визначає способи взаємодії людей у спілкуванні, виходячи з норм, традицій, національної своєрідності суспільства. [9; С. 405-408] *Педагогічний аспект* вивчення діалогу характеризує його як дію у педагогічному процесі, яка дає кожному партнерові можливість самовираження у спілкуванні. [10; С.116]

Також із дослідженням діалогу пов'язана ціла низка традиційних дисциплін, зокрема таких, як етнометодологія, соціальна психологія, літературознавство, мовознавство. [8; С. 107]

У рамках *етнометодології* існують ритуали розмови як категорії тієї чи іншої етнокультури. Дослідження зосередженні навколо таких проблем: що є приводом для мовленнєвого спілкування людей; як розподілене право на репліку; у якій послідовності і якому обсязі використовують право на репліку суб'єкти мовленнєвого спілкування.

У *соціальній психології* використовуються категорії аналізу для дослідження соціальних настанов малих груп. Вивченню таких настанов слугує аналіз мовленнєвої взаємодії, в якому кількісними критеріями є: кількість типових форм обміну репліками, тривалість репліки, тривалість мовленнєвої ситуації тощо. Головний структурний елемент аналізу – мовленнєвий внесок мовця, головний психологічного дослідження – регулювання обміну репліками.

*Літературознавство* розглядає комунікативні взаємини автора і читача тексту, а будь-який літературний текст тлумачить обмін думками з приводу різних аспектів якоїсь теми, що лежить в основі багатобічних інтертекстуальних стосунків, як поліфонічний.

У *мовознавстві* переважно досліджують діалоги в рамках розмови двох або більшого числа мовців і виявляють види її особливості зв'язків у розмові. З'ясовуються можливості адаптування традиційних лінгвістичних принципів аналізу (наприклад, синтаксичних) до дослідження зв'язків у рамках розмови.

Всі ці напрямки дослідження поєднують розуміння діалогу як мовленнєвої форми.

Тим часом у **культурологічному аспекті** поняттю «діалог» надають значно ширшого змісту. Для нашої теми важливим є той напрямок психолого-педагогічної думки, в межах якого здійснюють загальне переосмислення статусу діалогу в процесах пізнання та простежують діалогічні основи мислення і буття в усіх його проявах.

Дослідники пов'язують феномен „культура” з поняттям „розвиток”, її сутністю вважають процес людинотворення, тому що важливим продуктом культури є сама людина. Отже, людина культури – це гуманна особистість. Гуманність – цариця моралі, в якій любов до людей передбачає милосердя, чуйність, доброту, симпатію, піклування, розуміння і їх захист. Людина культури – це духовно багата

особистість, яка володіє творчими здібностями, віддана своїй справі, захоплена нею. Людина культури – творча особистість, яка постійно розмірковує, мислить альтернативно, незадоволена одержаними здобутками, наділена розвинутих прагненням до творіння. Людина культури – це незалежна особистість, здатна до самовизначення у світі культури. Самостійність суджень у поєднанні з повагою до поглядів інших людей, почуття самоповаги, здатність орієнтуватися у світі духовних цінностей в оточуючому середовищі, уміння приймати рішення і нести відповідальність за свої вчинки, здійснювати самостійний вибір змісту своєї життєдіяльності, силою поведінки, способів розвитку. [4; С. 80]

Не зважаючи на велику кількість визначень поняття «культура», можна виділити такі основні положення: сутність культури – гуманістична, людино творча, яка полягає в конкретизації загальнолюдських цінностей стосовно кожної людини; продуктом і одночасно творцем культури є людина; головним джерелом культури є діяльність людини; культура включає в себе способи і результати діяльності людини; культура розглядається як механізм, що регламентує і регулює поведінку та діяльність людини, оскільки людина є її носієм і ретранслятором; культура – специфічно людський спосіб буття, котрий визначає весь спектр практичної і духовної активності людини, її можливої взаємодії з навколишнім світом і собою. Духовна культура є епіцентром особистості. [4; С. 79]

Отже, особистісна культура – це процес нагромадження знань, досвіду і якісної реалізації їх у діяльності й поведінці. Культура особистості – це і стан, і результат, і продуктивний процес засвоєння та створення соціальних цінностей. Вона передбачає розвиненість і гармонію всіх компонентів та їх цілісне формування у діяльності. [4; С. 80]

Складовою культури особистості й того соціального середовища, в якому відбувається її взаємодія із собі подібними, є культура спілкування. Культура педагогічного спілкування включає мовну культуру, комунікабельність, емпатію, доброзичливість, толерантність, імідж, повагу до людської гідності, вміння висловлювати власні думки й вислуховувати співрозмовника. [7; С.98-99]

Але принциповою, сутнісною характеристикою педагогічного спілкування у його гуманістичному, етичному аспектах є *діалог*. У діалозі виявляються судження, точки зору, особистісні позиції, що відображають аспекти розуміння, оцінку та емоційне ставлення.

Відкриття діалогу як певної ідеї культури, зазначають Ячин С.Є, Орлова М.Ю. [12; С.142-148], належить сучасності і означає перший і необхідний крок до проблематизації режиму спілкування. До цього він був лише формою для збереження і розвитку інших змістів і як така ідея залишався непомітним тими хто думав і жив його формами. Та фактична обставина, що базові філософські і культурні тексти були складені в режимі діалогу – сприймалось як природне положення речей (наприклад, «Діалоги» Сократа, Платона), саме тому можливості діалогу не були проблематизовані. [12; С.144]

Розв'язання завдань формування феномену культури діалогу неможливо без дослідження її сутності і структури. Досліджуючи ідеальну діалогічну ситуацію, Ячин С.Є., Орлова М.Ю. виділяють у діалозі так звані «регістри режиму». Діалог, за визначенням науковців, розгортається на декількох рівнях, або у декількох регістрах: онтологічному, екзистенціальному, культурному і інструментальному (соціальному), де культурний регістр перш за все пов'язан із пошуком культурних засобів вираження, спільних для даного соціуму, це символічний вираз засобу буття, існування. [12; С.147]

Цікава думка Аліції Анни Котусевич з приводу питання культури діалогу. Дослідниця, засновуючись на працях таких вчених, як З. Фрейд, Г. Маркузе, Н.О. Браун, М. Бубер, пропонує розглядати культуру діалогу невід'ємно від культури насильства. [1; С. 27-35]

Кожна влада наражається на спокусу привласнення. Вчительська також. Вчительська диспозиція предметом навчання не звільнена від такої спокуси. Тому питання, які ставимо собі у викладацькій діяльності, повинні бути пов'язані правомірністю втручання у свідомість молодих людей. Ми повинні самі себе запитувати про ступінь та форму інтелектуального й емоційного «захоплення» цієї свідомості, про цінність освітньої пропозиції, про сенс того, що робимо, про те, що у конкретній ситуації справді потрібно робити. [1; С. 28]

Тут, на думку дослідниці, можливі два варіанти як два топоси викладача: прагматичний топос, що посилається на «тверді» цінності, натиск, експансію, домінацію, тиск, а також гуманістичний топос, що базується на діалогових формах освітнього контакту зі студентом, тобто акцентується на взаємодії як цінності. [1; С. 28] Зазначені топоси залишаються у взаємозв'язку, та інверсія між ними виглядає неможливою – можливим є вибір.

Але Аліція Анна Котусевич зазначає, що тиск у культурі виконує важливу функцію орієнтації в світі, є частиною всесвіту власного усвідомлення та розуміння реальності. Щойно на цій основі можливою є побудова якоїсь діалогової структури, а також визначеного суспільно-культурного порядку. Діалог та тиск постають як два полюси взаємозалежні у своєму рухові. Їх розмежування неможливе без затримання того руху. [1; С. 30]

Розв'язання завдань формування феномену культури діалогу неможливо без дослідження її сутності і структури. Ми вважаємо, що в

основі поняття «культура діалогу» лежить діалог, як форма зовнішньої і внутрішньої взаємодії особистості з навколишнім світом.

О.Б. Добрович розрізняє такі рівні діалогу у спілкуванні: конвенціональний рівень, примітивний рівень, маніпулятивний рівень, стандартизований рівень, ігровий рівень, діловий рівень, духовний рівень. [6; С. 182-216] Так, згідно з дослідженням Добровича О.Б., діалог між людьми може відбуватися на будь, якому з цих рівней, але ж культура діалогу, на думку Добровича, «полягає не в тому, щоб вести діалог з постійним озиранням ( не з'їхати б на рівень нижче конвенціонального), а в тім, щоб на будь якому рівні, що виникає у реальній розмові, у обох співбесідників зберігалась можливість піднятися на конвенціональний і вищі рівні – навіть до духовного». [6; С. 211]

Формування культури діалогу у студентської молоді відбувається як у процесі навчання, так і в позааудиторній роботі. В основі роботи з формування культури діалогу знаходиться людинознавча особистісно зорієнтована система виховання, яка визначає напрямки становлення людини з позиції загальнолюдських цінностей, ураховує специфічні особливості національного середовища (історичні, духовні, культурні, релігійні, мовні та ін..), має демократичну та гуманістичну спрямованість та створює умови для повноцінного розвитку майбутнього фахівця, його становлення як професіонала вищого ґатунку. [5; С. 69]

«Культура в своїй основі педагогічна, - зазначає Батракова С., - і культура діалогу у своїй навчально-виховній функції будується за аналогією і з урахуванням тих форм і моделей спілкування, які склалися у культурі. Мистецтво, гра, всі форми перетворення особистості в культурі являють собою великий інтерес і використовуються при розробці педагогічного спілкування. В діалозі



вчителя з учнями важливо не обмежуватись колом навчально-пізнавальних проблем, а органічно поєднувати їх з тими аспектами розвитку науки, котрі ведуть до розуміння людини, пояснюють людяне у людині, дають імпульси для саморозвитку, самодетермінації людини культурою і в культурі». [2; С.27-28]

Не замкненість, а, навпаки – відкритість діалогу, в якому студент опиняється для вирішення найважливіших людських проблем, - сприяє становленню його внутрішнього світу.

Культура діалогу вміщує уміння слухати, ставити запитання, аналізувати відповідь, зрозуміти іншого, бути уважним, спостережливим, встановлювати контакт, бачити і зрозуміти реакцію аудиторії, передавати своє ставлення до того, про що йде мова, зацікавити, захопити поясненням, орієнтуватися в обстановці. Для викладача з високою культурою діалогічного спілкування характерними є: оптимальність вимог; педагогічний оптимізм; емоційний відгук; формування колективних форм стосунків, відносини у колективі у навчально-виховному процесі; створення атмосфери доброзичливості. Однак, якою б привабливою не була модель взаємин викладача і студента, вона завжди динамічна. З огляду на це хороший педагог завжди прагне неперервності своєї освіти та професійної підготовки, він постійно аналізує свою діяльність, ідентифікує досягнутий рівень взаємодії зі студентами, добирає і використовує нові здобутки педагогічної науки і передового досвіду, переймає найкраще від своїх колег. [3; С.90-91]

**Висновки.** Зроблений нами аналіз сутності поняття «культура діалогу» дає можливість зробити висновки, що у рамках культурологічного підходу вивчення діалогу реалізує своє пряме навчально-виховне значення: ставлення до іншої людини як до цінності, розуміння партнерами один одного, взаємоприйняття,

взаєморозуміння, взаємовплив, відкритість, доброзичливість, взаємне довір'я, толерантність, гуманізація відношень, вміння організувати комунікабельну діяльність у формах, закріплених у правилах і нормах культури поведінки, вироблених суспільством.

### **Література:**

1. Аліція Анна Котусевич. *Діалог у структурі навчальних відносин зі студентом.* // *Вісник Львівського Університету. Сер.пед.* – 2005. – Вип.19, Ч. 1.
2. Батракова С. *Педагогическое общение как диалог в культуре.* // *Педагогика, 2002, №4.*
3. Вітвицька С.С. *Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів.* – К., 2003.
4. Вітвицька С.С. *Практикум з педагогіки вищої школи.* – К., 2005.
5. *Виховна робота зі студентською молоддю.* / *Навчальний посібник за ред.. Т.Ю. Осипової.* /– Одеса, 2006.
6. Добрович А.Д. *Анатомія діалога // Хрестоматія по педагогической психологии.- М., 1995.*
7. Мачуська І.М. *Формування культури спілкування суб'єктів навчально-виховного процесу.* / *Педагогіка і психологія.* – 1997. - №3.
8. Медінцев В.О. *Деякі теоретичні джерела діалогічного підходу у психології.* // *Практична психологія та соціальна робота.* - №9-10, 2003.
9. Орбан-Лембрик Л.Е. *Соціальна психологія.* – Київ, 2004. - кн.1.
10. *Педагогічна майстерність: Підручник/за ред.. І.А. Зязюна./* – К., 2004.
11. Руденский Е.В. *Основы психотехнологии общения менеджера.* – М., 1997.

12. Ячин С.Е., Орлова М.Ю. Диалог как коммуникативный режим. // Человек. - №5. – 2001.

**References:**

1. Alltslyya Anna KotusEvich. Dialog u strukturi navchalnih vldnosin zl studentom. // Vlsnik Lvlvskogo Unlversitetu. Ser.ped. – 2005. – Vip.19, Ch. 1.
2. Batrakova S. Pedagogicheskoe obschenie kak dialog v kulture. // Pedagogika, 2002, № 4.
3. Vltvitska S.S. Osnovi pedagogiki vischoyi shkoli: Metodichniy poslbnik dlya studentiv. – K., 2003.
4. Vltvitska S.S. Praktikum z pedagogiki vischoyi shkoli. – K., 2005.
5. Vihovna robota zl studentskoyu moloddyu. /Navchalniy poslbnik za red.. T.Yu. OsipovoYi. /– Odesa, 2006.
6. Dobrovich A.D. Anatomiya dialoga // Hrestomatiya po pedagogicheskoy psihologii.- M., 1995.
7. Machuska I.M. Formuvannya kulturi spllkuvannya sub'Ektiv navchalno-vihovnogo protsesu. / Pedagogika I psihologiya. – 1997. - № 3.
8. MedIntsev V.O. Deyaki teoretichni dzherela dlalogichnogo pldhodu u psihologii. // Praktichna psihologiya ta sotsialna robota. – № 9-10, 2003.
9. Orban-Lembrik L.E. Sotsialna psihologiya. – KiYiv, 2004. - kn.1.
10. Pedagogichna maysternlst: Pldruchnik/za red. I.A. Zyazyuna./ – K., 2004.
11. Rudenskiy E.V. Osnovyi psihotehnologii obscheniya menedzhera. – M., 1997.
12. Yachin S.E., Orlova M.Yu. Dialog kak kommunikativniy rezhim. // Chelovek. - № 5. – 2001.